

Աշխարհագրություն

УДК 502/504(262.81)

ԳԵՈԷԿՈԼՈԳԻԱՅԻ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ
ՀԱՐՑԵՐԻ ՇՈՒՐՁ

Գ. Փ. ԱԼԵԶՍԱՆՅԱՆ *

ԵՊՀ սերվիսի ամբիոն, Հայաստան

Աշխատանքում վերլուծվում են գեոէկոլոգիա գիտության տեսական հիմքերը և դրանցում առկա գիտական հիմնախնդիրները, ինչպես նաև առաջարկվում և հիմնավորվում են գեոէկոլոգիայի մեթոդաբանական որոշ հիմնադրույթներ:

Keywords: Geoecology, methodology, methodological issues, science.

Խնդրի դրվածքը: Մինչև 1930-ական թ. գիտական հանրության մեջ արդեն ներդրվել էր բնությունն արդյունավետ օգտագործելու գաղափարը, բայց դա արվում էր հատվածաբար, յուրաքանչյուր գիտություն գիտական իր զինանոցով, իր ոլորտում, իր խնդիրներն էր լուծում: Անհրաժեշտություն էր առաջանում ստեղծել ինտեգրալ նոր գիտական հարթություն, որը հնարավորություն կտար համակարգել և ամբողջացնել մարդ-բնություն փոխհարաբերությունները: Վերջինս ստեղծվեց գեոէկոլոգիա գիտության տեսքով, որի բովանդակության, նպատակների և ուսումնասիրության տեսամեթոդաբանական հիմքերի շուրջ դեռևս կան գիտական տարակարծություններ, որոնց համակարգմանն ու մեկնաբանմանն է ուղղված այս աշխատանքը:

Գեոէկոլոգիայի բովանդակության առանցքային հարցերը: Գեոէկոլոգիա (ԳԷ) գիտության առաջացումը հասարակության արձագանքն է բնության նկատմամբ իր իսկ կողմից տարվող “քաղաքականության” հետևանքների վերացմանը: Առաջին քայլերը ձեռնարկվել են դեռևս 19-րդ դարում՝ գտնելով իրենց կողմից ստեղծված ինտեգրալ մարտահրավերների լուծմանն ուղղված գիտական հարթությունը՝ ԳԷ:

“ԳԷ” տերմինն առաջին անգամ օգտագործել է աշխարհագետ Կ. Տրոյլը լանդշաֆտների ուսումնասիրության համար, հիմք դնելով գիտական նոր ուղղությանը աշխարհագրության և էկոլոգիայի միջև: ԳԷ նա սահմանում է հետևյալ կերպ, – “ԳԷ լանդշաֆտային էկոլոգիան է, որն ուսումնասիրում է լանդշաֆտի տվյալ հատվածում կենդանի համակեցությունների և նրանց միջավայրի փոխհարաբերություններով պայմանավորված հիմնական համալիրները” [1, 2]: Տրոյլի կարծիքով “աշխարհագրությանը պետք են ավելի խոր էկոլոգիական գիտելիքներ, իսկ էկոլոգիան իր հերթին պետք է ավելի ուշադրություն դարձնի և հիմնական շեշտադրումն ուղղի դեպի կենսական ասոցիացիաների տարածական (ռեգիոնալ) տարբերակվածությանը և քարտեզագրմանը” և, այդ պատճառով, “այս երկու գիտությունների համատեղ ջանքերով զարգանալու են Երկրի և նրա վրա եղած կյանքի համալիր ուսումնասիրությունները” [3]: Այսպիսով, “Տրոյլի ԳԷ” գտնվում է Է. Հեկկելի էկոլոգիային տրված սահմանման ենթատեքստում, այսինքն, եթե ուսումնասիրվող օրգանիզմների մեջ դիտարկվում է նաև մարդը, ապա հաշվի է առնվում միայն նրա կենսաբանական էությունը, իսկ սոցիալականը դուրս է մնում [4]:

* E-mail: goraleksanyan@ysu.am

“ԳԷ”-ն կազմված է հունարեն երեք բառարմատներից: Բառի միջնամասում՝ հունարեն “օյկոս” բառից ծագող արմատը, թարգմանաբար նշանակում է “տուն”, որն, ինչպես նշում է Գ.Ն. Գոլուբևը, – “տուն է տարբեր մակարդակի կենդանի օրգանիզմների համար, որոնք գտնվում են սերտ փոխազդեցությունների և փոխհարաբերությունների մեջ ինչպես “տան” ներսում, այնպես էլ “տանը” շրջապատող աշխարհի հետ” “...այդ “տունը” նաև մարդկային հասարակության համար է: Սակայն վերջին ժամանակներում, հատկապես վերջին տասնամյակում, մարդկությունը ոչ միայն ապրում է իր տանը, այլ իր գործողություններով խորը ձևափոխում է այն” [5]: Մարդկային հասարակությունը ԳԷ-ի բովանդակության մեջ դառնում է առանցքային դեր ունեցող բաղադրիչ:

“ԳԷ” արմատը ավանդաբար ներառում է Երկրի մասին գիտությունների շրջանակը՝ ընդգծելով նրանց միասնությունը և փոխկախվածությունը: “ԳԷ” արմատն առաջին տեղում դնում է Երկիրն ամբողջությամբ՝ ընդգծելով համամոլորակային բնույթի պրոցեսների կարևորությունը, որից հետո նոր անցում է կատարում ավելի ցածր ենթակարգային մակարդակներին, որոնք ունեն տարածաշրջանային կամ տեղական բնույթ: “ԳԷ” արմատը կարծես ներկայացնում է անկենդան բնությունը, իսկ “Էկո” արմատը՝ կենդանի, այսինքն “գեոէկո” բառակապակցությունն ընդգծում է անկենդան և կենդանի բնության միասնությունը, որի մեջ մտնում է հասարակությունը, որպես գլխավոր գործող բաղադրիչ [6]: “Լոգոս” արմատը, ինչպես հայտնի է, նշանակում է գիտություն կամ որևէ բանի ուսումնասիրություն՝ այս իմաստով օգտագործվելով թե՛ բնական, թե՛ հասարակական գիտություններում:

Փորձելով ներկայացնել ԳԷ կայացումը՝ որպես գիտություն, տարբեր գիտնականներ Կ. Տրոյլից հետո սկսեցին փնտրել ԳԷ ուսումնասիրության օբյեկտը և տալ նրա սահմանումը: Այնուամենայնիվ դեռևս չկա ԳԷ ընդունված միասնական սահմանում, իսկ եղած սահմանումներում տարբեր կերպ է մեկնաբանվում նրա բովանդակությունը և ուսումնասիրության օբյեկտը:

Ըստ Վ.Մ. Կոտլյակովի և Ա.Ի. Կոմարովայի սահմանման “ԳԷ-ն աշխարհագրության բաժին է, որն ուսումնասիրում է տարբեր ենթակարգային մակարդակներում, ընդհուպ մինչև կենսոլորտ, մարդու և լանդշաֆտների փոխազդեցությունը” [7], համարելով այն բուն աշխարհագրական գիտություն՝ մինչև իսկ նրա բաղկացուցիչ մասերից մեկը: Եվ նրա ուսումնասիրության օբյեկտը դիտում են տարածքային դրսևորում ունեցող փոխազդեցությունները: Խորացնելով աշխարհագրության դերը ԳԷ գիտության մեջ՝ Վ.Ս. Ժեկուլինն առաջարկեց ԳԷ հետևյալ սահմանումը՝ “ԳԷ գիտություն է տարածքային էկոհամակարգերի մասին և աշխարհագրության նման հանդիսանում է միջգիտական ուղղություն ներառելով իր մեջ և՛ բնական, և՛ սոցիալ-տնտեսական գիտությունների տարրեր” [3]: Ելնելով ԳԷ միջգիտական բնույթից՝ Օսիպովն առաջարկում է ԳԷ-ն համարել “երկրի ոլորտների էկոլոգիական հիմնախնդիրների ուսումնասիրությամբ զբաղվող միջգիտական ուղղություն” [8], ըստ Վ.Վ. Բրատկովի, այս սահմանման համաձայն “ԳԷ ուսումնասիրության օբյեկտ են երկրագնդի ոլորտները” [3]: Ինտեգրության սկզբունքից ելնելով՝ Գ.Ն. Բելոգերսկին գտնում է, – “ԳԷ-ն ուսումնասիրում է բնական միջավայրում և կենսոլորտում ինտեգրալ մարդածին ազդեցության արդյունքում առաջացած անշրջելի գործընթացները և երևույթները, ինչպես նաև այդ ազդեցության կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հետևանքները” [1]: Այս սահմանման համաձայն ԳԷ ուսումնասիրության օբյեկտն են դիմամիկ բնույթ ունեցող երևույթները և գործընթացները, որոնք փոփոխվում են ժամանակի մեջ: Ուժեղացնելով ԳԷ աշխարհագրական բովանդակությունը՝ Ա.Գ. Յեմեյանովը տալիս է նրա հետևյալ սահմանումը, – “ԳԷ-ն միջգիտական ուղղություն է աշխարհագրական, էկոլոգիական և սոցիալ-արտադրական տարածական համակարգերի փոխազդեցությունների մասին” [9]: Նման սահմանումից բխում է, որ ԳԷ ուսումնասիրության օբյեկտը ձեռք է բերում տարածական համակարգի բնույթ:

ԳԷ բովանդակության մեջ խորացնելով տարածաժամանակային մոտեցման սկզբունքը՝ Բ.Ի. Կոչուրովը և Կ.Ս. Պետրովը առաջարկում են հետևյալ սահմանումը,

– “ԳԷ-ն շրջակա բնական միջավայրի հետ հասարակության փոխազդեցության տարածաժամանակային օրինաչափություններն ուսումնասիրող գիտություն է” [6, 10], այսինքն՝ ուսումնասիրության օբյեկտն այս դեպքում ևս ստանում է տարածքային դրսևորում:

Հետագայում ԳԷ աշխարհագրականության մասին կարծիքներով և սահմանումներով հանդես եկան նաև մի շարք այլ գիտնականներ ևս, որոնց մոտեցումներն ավելի ամբողջացրեցին, իսկ որոշ դեպքերում՝ ընդհանուր տեսք հաղորդեցին ԳԷ-ն: Օրինակ՝ Գ. Գոլուբևը տալիս է հետևյալ սահմանումը, – “ԳԷ-ն միջոցիցիայինար գիտական ուղղություն է, որն ուսումնասիրում է Երկրի ոլորտների փոխազդեցությամբ ձևավորված և հասարակության հետ փոխազդող համակարգը՝ էկոլոլորտը” [11]: Այսինքն՝ ԳԷ ուսումնասիրության օբյեկտ է համարվում ինտեգրալ բնական համակարգը՝ էկոլոլորտը, որտեղ ապրում և գործում է մարդը: Այս սահմանման համաձայն ԳԷ դառնում է համալիր աշխարհագրական գիտություն, քանի որ ուսումնասիրում է աշխարհագրական ճյուղային գիտությունների ուսումնասիրության օբյեկտ հանդիսացող Երկրի բնական ոլորտների փոխազդեցության արդյունքը: ԳԷ աշխարհագրական բովանդակության սահմանում է առաջարկում նաև Ն.Ն. Ռոզգլիչը նշելով, որ “բնական միջավայրի բնական և մարդածին փոփոխությունների աշխարհագրական հետևանքների ուսումնասիրությամբ և դրանց էկոլոգիական գնահատմամբ (կյանքի պայմանների վրա ազդեցությունը) զբաղվում է ԳԷ-ն”: Նա ԳԷ բառակապակցությունը մեկնաբանում է որպես աշխարհագրական էկոլոգիա և սահմանում հետևյալ կերպ, – “ԳԷ-ն ուսումնասիրում է բնության և հասարակության փոխազդեցության հիմնախնդիրները և նրանց էկոլոգիական հետևանքները համամոլորակային, տարածաշրջանային և տեղական մակարդակներում” [12]: Այս սահմանման մեջ ԳԷ աշխարհագրականության դրսևորման անկյունաքարն է դառնում հիմնախնդիրները տարածական արտահայտվածությամբ դասակարգելը: ԳԷ ուսումնասիրության օբյեկտն այս սահմանման համաձայն դառնում են տարածական դրսևորում ունեցող մարդածին տարրեր հիմնախնդիրները, որոնք առաջացնում են էկոլոգիական այլ հիմնախնդիրներ: Սակայն “ԳԷ” տերմինը ներկայումս մեկնաբանել որպես “աշխարհագրական էկոլոգիա” ճիշտ չէ, քանզի վերջինս մասնավոր գիտական ուղղություն է և ուսումնասիրում է “աշխարհագրական միջավայրն էկոլոգիական տեսանկյունից՝ մարդկության էկոլոգիական հիմնախնդիրները լուծելու նպատակով” [13]: Եվ ԳԷ ուսումնասիրություններում աշխարհագրությունը պետք է զբաղվի “էկոլոգիական հիմնախնդիրների և իրավիճակների, դրանց ծագման պատճառների, տարածական տեղաբաշխման, դասակարգման և քարտեզագրման տարածաժամանակային վերլուծության ամբողջական համակարգի մշակմամբ” [14]:

Սկսած 1989 թ.-ից, ԳԷ էության մեջ դրվում է նաև երկրաբանական բովանդակություն, երբ Ե.Ա. Կոզլովսկին երկրաբանության և էկոլոգիայի սահմանազվիսին ձևավորված գիտական նոր ուղղությանը տվեց ԳԷ անվանումը [15]: Այս մոտեցումը խառնաշփոթ առաջացրեց “ԳԷ” տերմինի մեկնաբանման հարցում և նրան տվեց երկրաբանական ուղղվածություն: Մի շարք գիտնականներ առավելապես նման բովանդակության կողմնակիցներ են [22, 23, 26]: Մյուսներն էլ գտնում են, որ ԳԷ-ն հիմնականում կենսաբանական գիտություն է [4]:

Նշված առանձնահատկություններն ընդհանուր գծերով մատնանշում են ԳԷ ուսումնասիրությունների շրջանակը՝ ուսումնասիրության օբյեկտը և առարկան: Վերջիններս ամփոփ կերպով ներկայացնում է Լ.Լ. Ռոզանովը: Ըստ նրա՝ ԳԷ ուսումնասիրության առարկան շրջակա միջավայրն է, որը նյութական աշխարհի մասն է՝ կազմված ժամանակի և տարածության մեջ եղած տարրեր որակի (բնական, տեխնածին-բնական, տեխնածին) նյութական ձևավորումներից, մարմիններից, փոխկապակցված գործընթացներից և երևույթներից: Բնական երևույթների տակ հասկացվում է ոչ արհեստական նյութական օբյեկտը (նյութ, հարաբերություն, հատկություն, գործընթաց), իսկ բնական մարմնի տակ՝ հստակ սահմաններով նյութական ձևավորումը [2]: ԳԷ կայացման համար կարևոր է նաև նրա ուսումնասիրության

առարկայի հստակեցումը: ԳԷ ուսումնասիրության առարկան շրջակա միջավայրի զարգացումը, կառուցվածքը, հատկությունները և գործառույթներն են ամբողջությամբ և նրա նյութական բաղկացուցիչ մասերը, որոնք պայմանավորված են տարածության և ժամանակի մեջ բնական և տեխնածին գործոնների ներգործությամբ [2], այսինքն ԳԷ-ն ուսումնասիրում է շրջակա միջավայրի կառուցվածքը, հատկությունները, գործառույթները, դինամիկան, զարգացումը, մարդու և նրա գործունեության փոխադարձ կապերը շրջակա աշխարհագրական իրականության հետ՝ տեղական, տարածաշրջանային, համաճորակային մակարդակներում: Գիտական հանրության մեջ Լ.Լ. Ռոզանովի այս մեկնաբանությունը ԳԷ ուսումնասիրության օբյեկտի և առարկայի վերաբերյալ ամենաթարմերից է: Սակայն, ինչպես նկատվում է, նրա տված մեկնաբանությունն աչքի է ընկնում ընդհանրական բնույթով. կան ուսումնասիրության, այսպես ասած, ենթաօբյեկտներ և ենթաառարկաներ: Ելնելով գրվածից և սեր կողմից հրատարակված հոդվածում նշված հիմնադրույթներից՝ գտնում ենք, որ ԳԷ ուսումնասիրության օբյեկտը հասարակության և բնական միջավայրի փոխհարաբերությանը առաջացած որոշակի սահմաններով ինտեգրալ էկոլոգիական հիմնախնդիրներ ունեցող տարբեր մակարդակի տարածքային միավորներն են [4]: Այս մոտեցման մեջ, հենվելով Կ.Մ. Պետրովի տված հետևյալ մեկնաբանության վրա, – “...ԳԷ հիմնական ուշադրությունը դարձնում է մարդու տնտեսական գործունեության բացասական հետևանքներին, բնության պահպանությանը և ռացիոնալ բնօգտագործման սկզբունքների մշակմանը” [6], գտնում ենք, որ ԳԷ ուսումնասիրության առարկան, բացասական ուղղվածությամբ փոփոխություններն են, որոնց համար մեթոդաբանական հիմք է հանդիսանում աշխարհագրական ուսումնասիրությունների հիմնաքար տարածաժամանակային մոտեցումը [16, 17]: Այսինքն, ԳԷ-ն ուսումնասիրում է տարածքային սիներգետիկ հիմնախնդիրները՝ բնա-հասարակական համակարգերի տեսքով: Նման բնորոշմամբ ԳԷ ուսումնասիրության առարկան դառնում է ավելի հստակ, որը հնարավորություն է տալիս գիտության այս ճյուղին տալ կոնկրետություն: Այս մեկնաբանությունը բավականին մոտ է Կ.Մ. Պետրովի կողմից տրված մեկնաբանությանը, այն տարբերությամբ, որ այս աշխատանքում շեշտադրվում է դրա սիներգետիկ բնույթը: Արդյունքում տրվում է ԳԷ գիտության հետևյալ մեկնաբանությունը՝ ԳԷ-ն, որոշակի տարածքի սահմաններում հասարակության և բնության փոխազդեցության ընթացքում առաջացած ինտեգրալ բնույթի էկոլոգիական հիմնախնդիրների ուսումնասիրությամբ զբաղվող միջդիսցիպլինար գիտություն է [4]:

ԳԷ էության մասին իրականացված վերլուծության արդյունքում կարելի է նշել, որ ԳԷ գիտության գիտափիլիսոփայական հիմք են մատերիալիստական փիլիսոփայությունը, իր դիալեկտիկական մատերիալիզմի տարատեսակով, և պոզիտիվիստական փիլիսոփայությունը: Նման պնդման համար հիմք է հանդիսանում աշխատանքում տրված ԳԷ մեկնաբանությունը: Քանի որ մատերիալիստական փիլիսոփայության հիմքում ընկած է մարդուց դուրս գտնվող օբյեկտիվ աշխարհի գոյությունը [18], ուստի տրված սահմանման “որոշակի տարածքի սահմաններում” արտահայտությունից բխում է, որն այն ուսումնասիրում է օբյեկտիվ իրականություն՝ որոշակի տարածք որոշակի սահմաններով: “Հասարակության և բնության փոխհարաբերության” արտահայտությունից բխում է, որ այն ունի դիալեկտիկական բնույթ՝ հակադրությունների միասնություններով լի, միաժամանակ այս արտահայտության շնորհիվ դետերմինիզմը դառնում է ԳԷ մեթոդաբանական հիմնաքարերից, քանզի դետերմինիզմը “փիլիսոփայական հայեցակարգ է պատճառականության տեղի ու դերի վերաբերյալ, ուսմունք է համընդհանուր, օրինաչափ կապի, բնության և հասարակության մեջ կատարվող բոլոր երևույթների պատճառական պայմանավորվածության մասին” [19]: Այդ փոխհարաբերությունները տեղի են ունենում “որոշակի տարածքի” վրա, հետևաբար աշխարհագրական դետերմինիզմը ԳԷ-ում հանդես է գալիս որպես առաջնային հասկացություն (մոտեցում), քանզի վերջինիս հիմնական դրույթն այն է, որ “փոխադարձ կապերն և փոխկախվածությունն աշխարհագրական օբյեկտների ու երևույթների միջև ունեն օբյեկտիվ բնույթ և ըստ աշխարհագրական դետերմինիզմի՝

հասարակության զարգացումն ուղղակի կախման մեջ է աշխարհագրական գործոններից” [19]: Իսկ “հասարակությունը և բնությունը” ԳԷ-ում “ակտիվ գործող երկու կողմերն են”, ուստի աշխարհագրական դետերմինիզմն ամրապնդվում է գեոէկոլոգիայի մեթոդական զինանոցում, սակայն չափավոր դրսևորմամբ. այն չի ներկայանում ո՛չ աշխարհագրական ֆատալիզմի, ո՛չ էլ աշխարհագրական ինդետերմինիզմի տեսքով:

ԳԷ պոզիտիվիստական կողմը, համաձայն որի “իրական գիտելիքի աղբյուրը հանդիսանում են միայն փաստերը” [6], բխում է սահմանման ամբողջ բովանդակությունից և հատկապես “ինտեգրալ էկոլոգիական հիմնախնդիրներ” արտահայտությունից: Մեզ պետք են “փաստեր և փաստերի նկարագրություններ” [20], որպեսզի կարողանանք ներկայացնել տվյալ տարածքի ինտեգրալ բնույթի հիմնախնդիրը, այսինքն՝ “ԳԷ-ական բնույթի աշխարհագրական հետազոտությունների համար իրականացնել տվյալ տարածքի էկոսխտորոշում” [14]: ԳԷ-ն չի սահմանափակվում միայն փաստերի նկարագրությամբ և դասակարգմամբ [6], այսինքն վերլուծությամբ, այլ նաև կատարում է ընդհանրացում և համադրում, որը բխում է նրա “միջդիսցիպլինար-ինտեգրալ գիտություն” լինելուց:

ԳԷ մեթոդաբանական հիմք է նաև սիներգիզմը, որը նույնպես բխում է նրա սահմանումից, մասնավորապես հետևյալ արտահայտություններից՝ “հասարակության և բնության փոխազդեցություն”, “միջդիսցիպլինար գիտություն” և “ինտեգրալ բնույթ”: ԳԷ-ն ուսումնասիրում է ոչ թե առանձին-առանձին հանդես եկող համակարգեր, այլ տարբեր համակարգերի, տվյալ դեպքում՝ հասարակություն և բնություն, փոխազդեցության արդյունքը [4]: Նման պատկերն աչքի է ընկնում բավականին մեծամասշտաբությամբ (գլոբալությամբ), այսինքն հիմք է դեդուկտիվ մոտեցման համար: Միաժամանակ ԳԷ-ն բնորոշ է նաև համեմատաբար փոքր համակարգերի փոխազդեցության սիներգետիկ արդյունքի ուսումնասիրումը, որտեղ արդեն դեդուկտիվ մոտեցումը զուգակցվում է ինդուկտիվով: ԳԷ-ում սիներգիզմն արտահայտվում է յուրօրինակ կերպով՝ տարածքային սիներգետիկ էֆեկտի տեսքով՝ “որոշակի սահմաններով տարածքում” հասարակության և բնության փոխհարաբերությունը ստեղծում է յուրօրինակ արդյունք, որը մեկ այլ տարածքում նույնությամբ չի կրկնվում [21]: Ըստ էության հենց սրանում էլ կայանում է տարածքային սիներգետիկ էֆեկտի էությունը: Վերջինիցս բխում է նաև, որ ԳԷ-ում ռեգիոնալության սկզբունքի կիրառությունը նույնպես մեթոդաբանական հիմքի բաղկացուցիչ մասերից մեկն է: Գեոէկոլոգիայի մեթոդաբանական հաջորդ հիմքը՝ համակարգային մոտեցումն է: Նման մոտեցումը ԳԷ-ում որպես առանցքային համարելու համար հիմք է ծառայում սահմանման մեջ եղած “միջդիսցիպլինար” և “ինտեգրալ” բառերը: ԳԷ համակարգային բնույթի մասին է վկայում նաև տարբեր գիտնականների կողմից նրա համար դիտարկվող ուսումնասիրության օբյեկտը, ներառյալ նաև մեր կողմից առաջարկվածը: ԳԷ ուսումնասիրության օբյեկտ են համարվում էկոլոգիան [5], երկրահամակարգերը [22], էկոհամակարգերը [3, 23, 24], բնատնտեսական համակարգերը [6], գեոէկոհամակարգերը [10, 25] և այլն: ԳԷ-ում համակարգն ունի տարածական արտահայտվածություն: Վերջինս բխում է սահմանման մեջ եղած հետևյալ արտահայտությունից՝ “որոշակի տարածքի սահմաններում”, այսինքն՝ ԳԷ-ում համակարգը ներկայանում է համակարգի բնույթ ունեցող որոշակի տարածքի տեսքով: Հետևաբար, երկրահամակարգային մոտեցումը ԳԷ-ական ուսումնասիրությունների հիմնաքարերից է: ԳԷ-ում համակարգային վերլուծությունը և սիներգետիկ մոտեցումը մեթոդաբանական հենք է համարում նաև Ն.Ա. Յասամանովը [26]: Գեոէկոլոգիայի համակարգային բնույթի մասին է խոսում նաև վերևում արդեն մեջբերված “գեոէկո” բառակապակցությունը, որն իրենից ներկայացնում է ամբողջ Երկիր մոլորակը՝ իր անկենդան և կենդանի բաղադրիչներով՝ ներառյալ մարդը: ԳԷ լայն իմաստով իր հետազոտությունների շրջանակը սահմանափակում է կենդանի օրգանիզմ հանդիսացող Երկիր մոլորակով [27, 28]: Այստեղ նշմարվում է ևս մեկ կարևոր մեթոդաբանական հենք՝ երկրագունդը ԳԷ-ում ևս դիտարկվում է որպես կենդանի օրգանիզմ, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել, որ երկրագունդն ունի ժառանգականության հատկություն: ԳԷ համար սահմանման

մեջ նշված “որոշակի սահմաններով տարածք” արտահայտության համար մեթոդաբանական հիմք է հանդիսանում նաև տվյալ տարածքը կենդանի օրգանիզմ (համակարգ) դիտարկելը և աշխարհագրական ժառանգականությամբ օժտված լինելը, որն անչքի է ընկնում տարածաժամանակային հատակահիշներով: Հետևաբար ԳԷ համար մեթոդաբանական կարևորություն են ներկայացնում նաև տարածություն և ժամանակ կատեգորիաները: ԳԷ իր ուսումնասիրություններն իրականացնում է տարածական կտրվածքով և ժամանակի մեջ, ինչը մեթոդաբանական առումով նրան ավելի է մոտեցնում աշխարհագրությանը, քանզի աշխարհագրությունն ուսումնասիրվող աշխարհը դիտարկում է տարածական կտրվածքով, – “աշխարհագրական հետազոտությունների նպատակն է Երկրի մակերևույթի տարածական տարբերությունների բացահայտումը” [29], իսկ աշխարհագրությունն ուսումնասիրում է “աշխարհի, որտեղ մենք ապրում ենք և որը մենք ստեղծում ենք, տարածաժամանակային կազմակերպման օրենքները” [19]: Եվ ինչպես աշխարհագրության մեջ, այնպես էլ ԳԷ-ում, տարածությունը ներկայանում է Է.Բ. Ալակի խոսքերով ասած՝ “աշխարհագրական տարածության տեսքով” [30], որը ԳԷ պարագայում նույնանում է տրված սահմանման մեջ եղած “որոշակի սահմաններով տարածք” արտահայտության հետ:

Այսպիսով, ԳԷ տեսական և մեթոդաբանական հիմքերը, ինչպես պարզ դարձավ կատարված վերլուծությունից, դեռևս պետք է զարգանան՝ ելնելով գիտության զարգացման ներքին ռեֆլեքսիայի և ինտերնալիստական մոտեցումներից:

Եզրակացություն: ԳԷ, ստեղծվելով երկու բնակեցությունների՝ էկոլոգիայի և աշխարհագրության վրա, ժամանակի ընթացքում ներքին ռեֆլեքսիայի օրենքների հիման վրա, դարձել է առանձին միջդիսցիպլինար գիտական ուղղություն, որի մեջ ներակյունս կարևոր տեսամեթոդաբանական դեր են կատարում հասարակական գիտությունների հիմնադրույթները նաև: Քանի որ ԳԷ-ն համարվում է միջդիսցիպլինար գիտություն, հետևաբար նրա ամբողջ տեսամեթոդաբանական բազան հենվում է նաև այն ձևավորող հիմնական գիտությունների գիտական ապարատի վրա:

Ստացվել է՝ 08.09.2017

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. **Белозерский Г.Н., Дмитриев В.В.** Становление геоэкологии как важный этап в развитии географии XX столетия. // Изв. РАН. Географическая серия, 2007, № 2, с. 19–28.
2. **Розанов Л.Л.** Геоэкология. М.: Дрофа, 2010, 269 с.
3. **Братков В.В., Овдиенко Н.И.** Геоэкология. М.: Высшая школа, 2006, 271 с.
4. **Алексаян Г.П.** Становление геоэкологии как науки. Материалы V Всеросс. научно-практич. конференции студентов, аспирантов и молодых ученых “Теология в развивающемся мире”. Т. II. Пермь: ПГНИУ, 2012, с. 106–108.
5. **Голубев Г.Н.** Геоэкология. М.: ГЕОС, 1999, 338 с.
6. **Петров К.М.** Геоэкология. С.-Пб.: Изд. С.-Петербур. госуниверситета, 2004, 274 с.
7. **Котляков В.М., Комарова А.И.** География: понятия и термины. М.: Наука, 2007, 859 с.
8. **Осипов В.И.** Геоэкология – междисциплинарная наука об экологических проблемах геосфер. // Геоэкология, 1993, № 1, с. 4–18.
9. **Емельянов А.Г.** Основы природопользования. М.: Академия, 2008, 304 с.
10. **Кочуров Б.И.** Геоэкологическое картографирование. М.: Академия, 2009, 218 с.
11. **Голубев Г.Н.** Геоэкология. М.: Аспект пресс, 2006, 288 с.
12. **Родзевич Н.Н.** Геоэкология и природопользование. М.: Дрофа, 2003, 256 с.
13. **Исаченко А.Г.** Теория и методология географической науки. М.: Академия, 2004, 400 с.
14. **Кочуров Б.И.** Геоэкология: экодиагностика и эколого-хозяйственный баланс территории. Смоленск: Изд СГУ, 1999, 154 с.
15. **Смирнов Г.В., Христиюков В.Г.** Геоэкология. Томск: Изд-во ТГУ, 2001, 217 с.

16. Наука и искусство географии: спектр взглядов ученых СССР и США (под ред. Л.Н. Кудряшева и др.). М.: Прогресс, 1989, 198 с.
17. Научные принципы географии. Избранные труды (под ред. В.А. Анучина и др.). М.: Мысль, 1980, 239 с.
18. **Бучило Н.Ф., Исаев И.А.** История и философия науки. М.: Проспект, 2011, 432 с.
19. **Չախաշան Լ.Հ.** Աշխարհագրական գիտությունների մեթոդաբանական և տեսական հիմունքներ: Եր., ԵՊՀ հրատ., 2004, 264 էջ:
20. **Мареева Е.В.** и др. Философия науки. М.: ИНФРА-М, 2010, 333 с.
21. **Алексанян Г.П.** Территориальный синергетический эффект как основа геоэкологического районирования. Материалы XX Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. М.: Изд-во МГУ им. Ломоносова, 2013, ссс
http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2013/2102/41710_9c93.pdf
22. **Карлович И.А.** Геоэкология. М.: Академический Проект: Альма-Матер, 2005, 512 с.
23. **Трофимов В.Т., Зилинг Д.Г.** Экологическая геология. М.: Геоинформмарк, 2002, 415 с.
24. **Реймерс Н.Ф.** Природопользование. Словарь-справочник. М.: Мысль, 1990, 637 с.
25. **Кочуров Б.И.** География экологических ситуаций (экодиагностика территории). М., 1997, 187 с.
26. **Ясаманов Н.А.** Основы геоэкологии. М.: Академия, 2003, 352 с.
27. **Экзарян В.Н.** Геоэкология и охрана окружающей среды. М.: Экология, 1997, 171 с.
28. **Алексанян Г.П.** Географическая наследственность как основа устойчивого развития территории. Географ. науки в обеспечении стратегий устойчивого развития в условиях глобализации (к 100-летию со дня рожд. проф. Н.Т. Романовского). Минск, 2012, с. 261–263.
29. **Харвей Д.** Научное объяснение в географии. Общая методология науки и методология географии. М.: Прогресс, 1974, 503 с.
30. **Алаев Э.Б.** Экономико-географическая терминология. М.: Мысль, 1977, 200 с.

Г. П. АЛЕКСАНИЯН

О ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ВОПРОСАХ ГЕОЭКОЛОГИИ

Резюме

На основе результатов исследований разных авторов и собственных интерпретаций, рассуждений анализируются теоретические основы геоэкологии и ее научные проблемы, а также предлагаются и обосновываются некоторые методологические основы для геоэкологии.

G. P. ALEKSANYAN

ABOUT THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF GEOECOLOGY

Summary

Based on different authors and own research results, interpretations and reasoning the theoretical bases of Geoecology and its scientific problems are analyzed and as well as some methodological fundamentals are suggested and justified for Geoecology.